

אמתלא

אורי ציון עמיר

במאמר זה אעסוק בע"ה בגדר נאמנות האישה להתיר עצמה לבעלה, אחרי שאסרה עצמה באמירתה שטמאה היא.

א. דברי הגמרא

הגמרא בכתובות¹⁰³ עוסקת בתוספתא, האומרת שאישה שאמרה על עצמה שהיא אשת איש, ולאחר מכן חזרה מדבריה הראשונים, ואמרה שפנויה היא - נאמנת. מבארת הגמרא, שדין זה קיים רק כאשר נתנה אמתלא לדבריה, דהיינו – נימוק ונתינת טעם מדוע אמרה את דבריה הראשונים¹⁰⁴. ומביאה הגמרא מעשה באישה שרצו רבים לקדשה, ואמרה שאשת איש היא, ולאחר מכן אמרה שפנויה היא. וכששאלוה לפשר מעשיה, ביארה דבריה - שבתחילה רצו לקדשה אנשים שאינם הגונים, ומפני כך אמרה שאשת איש היא, וכאשר באו אנשים הגונים - שינתה דבריה ואמרה שפנויה היא. ועל פי דברים אלו התיירו חכמים להינשא.

בעקבות כך מביאה הגמרא ספק:

בעא מיניה שמואל מרב: אמרה טמאה אני וחזרה ואמרה טהורה אני, מהו? אמר ליה: אף בזו, אם נתנה אמתלא לדבריה – נאמנת. תנא מיניה ארבעים זימנין, ואפילו הכי – לא עבד שמואל עובדא בנפשיה.

כלומר, שמואל הסתפק מה יהיה הדין באישה שאמרה לבעלה שהיא טמאה, ולאחר מכן חזרה ואמרה שטהורה היא. ענה לו רב שנאמנת על ידי אמתלא, ומציינת הגמרא שאף ששמואל חזר על דברי רב אלו, בכל זאת לא נהג כך לעצמו.

¹⁰³ כב ע"א וע"ב

¹⁰⁴ רש"י כאן ד"ה אמתלא. התפארת ישראל (גיטין פ"ט מ"ט) מביא עוד שני פירושים למילה אמתלא: א. נתינת "משל" והסבר לאמירה הקודמת. 2. חיבור של המילים "אמת – לא". דהיינו, שהדיבור הקודם לא היה אמת. מערך שכתב חמי הרב אוריאל פרנק שליט"א.

ויש להבין, במה הסתפק שמואל: האם לא היה לו ברור שאישה אינה נאמנת בלי אמתלא? מבארים בתוספות¹⁰⁵, שכל שאלת שמואל היא האם גם במקרה כזה, שהאשה החזיקה את עצמה באיסור, תועיל אמתלא, או שאינה מועילה. ופשט רב, שגם בזה, אם נתנה אמתלא לדבריה - נאמנת. לגבי דברי הגמרא ששמואל לא עשה כך בעצמו מביאים תוספות¹⁰⁶ מירושלמי¹⁰⁷ את ה'מעשה שהיה', שאמרה אשתו של שמואל 'טמאה אני', ולמחרת חזרה מדבריה ואמרה 'טהורה אני', וככששאלה שמואל לפשר שינויה, ביארה שאתמול לא היה בה כוח לתשמיש, ועל זה פנה שמואל לרב ושאלו, ופסק רב שנאמנת¹⁰⁸.

ב. דעת הטור

ופסק הטור¹⁰⁹:

אמרה לבעלה טמאה אני, ואחר כך אמרה לו טהורה אני - אינה נאמנת, אלא אם כן נתנה אמתלא לדבריה, שאמרה לו כן מתחילה מפני שלא היה לה כח, או דבר אחר כיוצא בזה.

דברים הטור הם כתשובת רב לשמואל, ואף על פי שלא כן עשה שמואל כשבא מעשה לידו¹¹⁰. ומוסיף הר"ן, שנראה, שאף שמואל לא פסק שלא כרב, אלא שרצה להחמיר על עצמו. ואף אם נאמר שפסק כן, הכלל הוא ש"הלכה כרב באיסורי"¹¹¹. ומה שהביאה הגמרא את דברי שמואל - הוא כדי ללמד, שמי שמחמיר על עצמו בזה, לא חסידות של שטות עושה - שהרי כן עשה שמואל.

¹⁰⁵ ד"ה "חזרה"

¹⁰⁶ ד"ה ואפילו"

¹⁰⁷ כתובות פ"ב ה"ה

¹⁰⁸ השיטה מקובצת (ד"ה 'ואפילו הכי') מקשה, שאם לא היה בה כח, הייתה צריכה לומר, וברור שלא היה עושה שמואל בניגוד לרצונה, ולכן מביא גרסא אחרת בירושלמי. ואפשר לתרץ קושיתו, שאולי חששה שאם תגיד לו שאין בה כח, יירצה אותה עד שתתרצה, ולא רצתה בכך. ואולי מפני כבודו של שמואל לא רצתה להגיד לו שאין לה כח כדי לא להתנגד לרצונו בפירושו.

¹⁰⁹ סימן קפ"ה סעיף ג'

¹¹⁰ ב"י "ומ"ש ואם נותנת אמתלא", ומוסיף שכן דעת הרשב"א והר"ף.

¹¹¹ נידה כ"ד:

הטור נקט כאמתלא, מקרה של אישה שאמרה שלא היה בה כוח. הרמב"ם מוסיף¹¹², שגם כאשר תבעה לשמש, ואחותו ואמו בחצר, ואמר 'טמאה אני', ואחרי זה נתנה אמתלא לדבריה, ששינתה משום שהתביישה שיראו אותם – נאמנת.

ב'ספר התרומה'¹¹³ אומר, שגם כאשר מסבירה את דבריה הראשונים על ידי שאומרת שבתחילה חשבה שהדם שראתה הוא דם נידה, ואחר כך גילתה שהדם בא מחמת פצעים שיש לה – נאמנת באמתלא זו.

ג. דעת הרמב"ן ופסיקת השו"ע

בהמשך דבריו, מביא הטור את דעת הרמב"ן, שכאשר השכנות אומרות שראו אותה בבגדי נידה - לא תועיל לה שוב אמתלא. מקור דברי הרמב"ן הוא בגמרא בכתובות¹¹⁴:

אמר רב יהודה, הוחזקה נידה בשכנותיה – בעלה לוקה עליה משום נידה.

לומד משם הרמב"ן, שאף אם תביא אמתלא – לא נקבלה, משום שהוחזקה באיסור.

הטור תמה על דברי הרמב"ן, ושואל מה החילוק בין הוחזקה בשכנותיה - שאסורה לשיטת הרמב"ן, לאומרת 'טמאה אני' – שנאמנת? הרי בין כך ובין כך הוחזקה כטמאה!

מתרץ הרשב"א, שיש לחלק: כאשר אמרה בדברים שאסורה היא – יכולה לתת הסבר שעשה כן מפני בושה, או שלא היה לה כוח. אך כאשר עשתה מעשה בלבישת בגדי נידות - מוחזקת כטמאה, ואינה יכולה לשנות זאת¹¹⁵.

¹¹² בב"י ד"ה ומ"ש רבינו דאמתלא

¹¹³ שם

¹¹⁴ עב ע"א

¹¹⁵ ב"י ד"ה "מ"ש רבינו ותימה"

ונפסק בשולחן ערוך, שאם הוחזקה בשכנותיה שלבשה בגדי נידות – טמאה¹¹⁶, אך אם אמרה 'טמאה אני', ואחר כך אמרה 'טהורה אני' – נאמנת על ידי אמתלא¹¹⁷.

מסביר הט"ז¹¹⁸ את פשר ההבדל בין הדינים, על פי דברי המהר"ל מפראג.

המהר"ל מסביר, שיש הבדל בין אישה שאמרה לבעלה שטמאה היא, לבין אישה שהוחזק בשכנותיה שהיא טמאה. כאשר היא אומרת לבעלה שהיא טמאה, היא יכולה 'לשלוט במצב', ואחרי יום אחד להגיד שהיא טמאה, ולהסביר מה הטעם ששינתה. אך אם שכנותיה מחזיקות אותה כנידה - אין בידה לשלוט במצב, משום שכבר התפרסם שהיא טמאה. על פי זה לומד הט"ז, שגם במקרה שרק אמרה ברבים שהיא טמאה – שוב לא תוכל לשנות דבריה ולהגיד 'טהורה אני'.

על פי זה מתייחס הט"ז לשאלה שנשאל הרמ"א.

הרמ"א נשאל¹¹⁹ לגבי אישה שילדה נפל בחודש השמיני כמה פעמים, וחששה שזה קרה לה משום עין הרע. ולכן עכשיו רצתה להסתיר הריונה, על ידי שתאמר לבני ביתה ושכנותיה – 'טמאה אני'. האם מותר לבעלה לבוא עליה בחדרו, או שמא על ידי אמירתה הוחזקה בטומאת נידה?

עונה הרמ"א, שאף על פי שמדברי הרמב"ן משמע לאסור במקרה כזה, מפני שרוצה להחזיק עצמה טמאה בשכנותיה, יש לדקדק, שבגמרא כתוב שהאיש לוקה ולא האישה – משום שלא היה לו לבוא עליה אם אינו יודע את האמת. אך משמע שהאישה אינה לוקה, משום שהיא יודעת את האמת. אך דוחה הרמ"א את דבריו ואומר שבוודאי שגם היא לוקה. שהרי "סוקלין ושורפין על החזקות", ובדבר ששייך בו אמתלא – אין אפשרות להרוג, ולכן ברור שגם היא לוקה.

¹¹⁶ קפ"ה סעיף ב', וכן בס"ג

¹¹⁷ סעיף ג'

¹¹⁸ ס"ק ב

¹¹⁹ שו"ת רמ"א סימן ב'

למסקנה כותב הרמ"א, שיש הבדל בין המקרים: כאן יש לה אמתלא שאין לה כל אפשרות אחרת מלבדה, לעומת מקרה רגיל שהאישה מחזיקה עצמה כטמאה, שם יש לה אפשרות אחרת, על ידי שתגייד לבעלה שהיא טמאה, ואין צורך לפרסם את הדבר. ולכן פסק הרמ"א, להתיר אישה זו לבעלה.

הט"ז תמה על דברי הרמ"א, למה לא תירץ כסברת המהר"ל. שעל פי דבריו אפשר לומר, שכיוון שגילתה דעתה מתחילה לבעלה, שהכל הצגה – אין כאן חזקה, ויכולה לשמש עם בעלה¹²⁰.

ד. סתירה מהלכות שחיטה

הש"ך¹²¹ מביא על דברי השולחן ערוך שאם לבשה בגדי נידה אינה נאמנת, את דברי הב"ח, שתמה על תמיהת הטור לשיטת הרמב"ן, מכיון שיש חילוק בין עשיית מעשה לאמירה בעלמא, כדברי הרשב"א.

הב"ח מקשה, שלכאורה יש סתירה בדברי השולחן ערוך. שהרי פסק בהלכות שחיטה¹²², את דברי הרשב"ץ לגבי חתיכת בשר, שהטבח עשה בה סימן שטריפה היא, אף על פי שהיא באמת כשרה – על מנת לשמור אותה לעצמו - שהחתיכה כשרה. ולכאורה, על פי סברת הרמב"ן כאן – כיוון שהטבח עשה מעשה בגוף החתיכה, שוב לא תועיל האמתלא שלו שעשה כן רק כדי לשמור אותה לעצמו? מתרץ הב"ח, שבמקרה הזה, אף על פי שעשה מעשה בגוף החתיכה – היא לא נאסרה עליו, משום ששם לא הייתה דרך אחרת שיוכל לשמור את החתיכה לעצמו. מה שאין כן בדין שלנו, שעשתה מעשה של ממש, אף על פי שיכלה להסתפק באמירה לבעלה, ולכן אינה נאמנת. וכדברי הרמ"א בתשובה, שכיוון שלא הייתה לה דרך אחרת להסתיר את הריונה – מותרת לבעלה.

הט"ז מוסיף קושיא נוספת¹²³, שלכאורה לבישת בגדי נידה היא לא סימן גמור, משום שאפשר לומר שזה הבגד שהיה לה ללבוש – ובכל זאת הדין שאינה

¹²⁰ הש"ך מציין בנקודות הכסף לביאורו בס"ק ה'

¹²¹ ס"ק ה'

¹²² יר"ד סימן א' סעיף יג'

¹²³ שם, ס"ק כ"ב

נאמנת. והיה אמור להיות קל וחומר בטבח, שהטיל סימן מובהק של טריפה – ולמה שהחתיכה תהיה כשרה לאכילה?

מעיר ה"ט"ז, שעל הרשב"ץ לא קשה, משום שאפשר לומר שהוא סובר כשיטת הטור החולק על הרמב"ן בבגדי נידות, וסובר שגם במקרה כזה מועילה אמתלא. אך לשיטת השולחן ערוך, שפסק את דברי הרמב"ן בבגדי נידות, קשה: איך פסק גם את שיטת הרשב"ץ, הסותרת את דברי הרמב"ן? ומביא שגם הרמ"א¹²⁴ נשאר ב'צריך עיון' בקושיה זו, ולכן נראה ל"ט"ז שאין להקל כשולחן ערוך.

ה. ביאור החוות דעת

החוות דעת הולך בכיוון אחר ביישוב הסתירה שבין ההלכות.

התוספות מסבירים את שאלת שמואל לרב, האם באישה האומרת 'טמאה אני' מועילה אמתלא, ולא האם צריכים אמתלא. מסביר המהרש"א, שההבדל בין אישה שאמרה 'אשת איש אני', וחזרה ואמרה 'פנויה אני' - לבין אישה שאמרה 'טמאה אני', וחזרה ואמרה 'טהורה אני' - הוא ששם אפשר לברר אם היא אשת איש על ידי שנבדוק שאכן הראשונים אינם מהוגנים¹²⁵. אך באישה שאמרה 'טמאה אני' - אי אפשר לברר אם היא טמאה או לא. ומסביר המהרש"א, שאף לסברא שהתוספות שוללים - יש הבדל בין אמרה 'אשת איש אני', לאמרה 'טמאה אני': במקרה שאמרה 'פנויה אני' אין לה 'מיגו', לעומת האומרת 'טמאה אני' שיש לה 'מיגו' שיכולה לומר שטבלה מטומאתה.

מקשה החוות דעת על דברי המהרש"א, שגם לגבי אומרת 'טמאה אני' יש מצבים שאפשר לברר. למשל, אם האמתלא שלה היא שיש לה פצעים¹²⁶ - יכולה להראות את הפצעים והחבורות שראתה. וכן באמרה 'אשת איש אני', יש לה מיגו, שהייתה יכולה לטעון שבעלה מת.

לכן, מציע החוות דעת ביאור אחר בסוגיא.

¹²⁴ בד"מ סימן קכ"ז.

¹²⁵ נ"ב

¹²⁶ כדברי ספר התרומה לעיל.

המשנה בקידושין אומרת¹²⁷, שאם אחד אומר שקידש את בתו ואינו יודע למי: אם אחד אומר שהוא קידשה – נאמן. אך אם באים שני אנשים שכל אחד אומר שקידשה – או ששניהם ייתנו לה גט, או שאחד ייתן גט, והשני יכנוס.

ונחלקו האמוראים, מה כוונת הגמרא ברישא האומרת שאדם אחד נאמן: רב אומר, שנאמן לתת גט, ולא נאמן לכונסה. ורב אסי אומר, שנאמן אף לכונסה. אך כאשר היא אומרת שהתקדשה - מודה רב אסי שנאמנת לתת גט בלבד.

מסתפקת הגמרא, האם אפשר לסקול את האישה על סמך דברי האב שקידשה למישהו, באופן שזינתה לאחר מכן. רב אומר שאין סוקלים, ורב אסי אומר שסוקלים. אך מודה רב אסי שאינה נסקלת על פי דברי עצמה שאחד קידש אותה, משום שלאבא יש נאמנות, ולאשה אין. ומסביר רש"י, שכל מה שסמכנו על האישה לאסרה על שני האנשים, הוא משום "שוויא נפשה חתיכה דאיסורא" – בכוחה לאסור בלבד, ולכן היא נאסרת כאן, וכן מהטעם האמור בגמרא לפני כן – שהיא מחפה על מי שיאמר שהוא קדשה. ורואים שלא נתנו לאישה נאמנות, אלא כח לאסור על עצמה בלבד.

התוספות בגיטין¹²⁸ אומרים, שהמקור מן התורה לכך ש"עד אחד נאמן באיסורין", הוא מנידה, שכתוב בה: "וספרה לה" – לעצמה¹²⁹.

מוסיף החוות דעת, שבכל מקום שהתורה האמינה לעד אחד – הוא לא יכול לחזור בו בטענה של אמתלא. שכן מבואר בשולחן ערוך¹³⁰ שעד אחד לא יכול לחזור בו אפילו על ידי אמתלא. עוד מוכיח החוות דעת מדברי הרמב"ם¹³¹ לגבי עד אחד המעיד שחבירו אכל חלב, שזהו אכן חלב – שלוקה על פיו, אם יש שני עדים על האכילה. ואם כן ברור שאין אפשרות שתהיה אמתלא, כי כאשר יש אפשרות לעד לחזור בו – אין לוקים על האיסור. וכן מוכח מתשובת הרמ"א, שאמר שכאשר אינה נאמנת לוקים עליה, ומכאן הוכיח שלא מועילה אמתלא.

¹²⁷ דף סג ע"ב

¹²⁸ דף ב ע"ב, ד"ה "עד אחד"

¹²⁹ כתובות ע"ב ע"א

¹³⁰ חושן משפט סימן כ"ט. לא מצאתי שם

¹³¹ ספר שופטים הלכות סנהדרין פט"ז

ועל פי זה מסביר החוות דעת את שאלת שמואל. אין ללמוד מפנויה שאומרת 'אשת איש אני', לאומרת 'טמאה אני'. משום שכאשר אומרת 'אשת איש אני', נאמנת מטעם "שוויא נפשה חתיכא דאיסורא", ושם מועיל אמתלא. אך מול נאמנות האישה באיסורין, סבר שמואל שאינה יכולה לחזור בה, כדין עד אחד באיסורין שאינו יכול לחזור בו אחר שהעיד את עדותו.

ותשובת רב מובנת על פי דברי הר"ן.

הר"ן אומר¹³² לגבי עד אחד הנאמן במיתת הבעל, שאם חזר בו מאמירתו הראשונה ואמר "מבודה הייתי" – נאמן. המקור לכך הוא מדברי התוספתא¹³³, שאומרת שאם חזרו העדים ואמרו מבודים היינו – נאמנים. משום שהפסוק "אם לא יגיד" האמור לגבי חיוב העדות, מתכוון לאמירה בבית דין דווקא, ולכן דווקא ממנה אינו יכול לחזור בו. וכך יוסברו גם דברי הרמב"ם שיכול ללקות על פי עד אחד, כיוון שהעיד העד את עדותו בבית הדין. ואם כן גם דברי רב מובנים, משום שדברי האישה אינם נאמרים בבית דין אלא לבעלה, ולכן אף על פי שיש לה כח של נאמנות – הדין שלה הוא כמו עד שלא מעיד בבית דין, שיכול לחזור בו באמירת "מבודה הייתי". משום שכל הכח שלה לאסור, היה רק מכח "שוויא נפשה חתיכא דאיסורא" ולא מכח של נאמנות עד בבית דין.

וכן לפי הסברא השניה בהבנת שאלת שמואל, מובן הדבר. פנויה צריכה אמתלא, משום שאינה משועבדת לשום אדם, ולכן יכולה לאסור עצמה על העולם. ושאל שמואל, האם כיוון שהאישה נשואה – היא משועבדת על בעלה, ואינה יכולה לאסור את עצמה על פי דיבור, אלא רק מצד נאמנות. וכיוון שעד אחד לא יכול לחזור בו על ידי אמתלא, שאל שמואל האם צריכה אמתלא.

וענה לו רב שגם בנידה האישה צריכה אמתלא, משום שכל מה שאמרנו שהיא משועבדת לבעל – זה רק לגבי זנות – שאוסרת את עצמה לבעל לעולם. אך לגבי נידה – אוסרת את עצמה גם נגד דעת הבעל, ואנו מאמינים לה, אלא אם כן תחזור בה על ידי אמתלא.

¹³² מובא בשו"ע אבה"ע סימן י"ז סעיף ח', בב"ש ובח"מ.

¹³³ מובאת בחו"מ ב"י סכ"ב.

ועל ידי דבריו אלו מסביר את דברי המהר"ל המובאים בט"ז. שהרי במעשה המובא בכתובות על האישה שאמרה שהיא נשואה, אמרה זאת בפני רבים, ולכאורה קשה לסברת המהר"ל שהסביר שאם הודיעה לרבים זה דבר שאינה יכולה לתקן. מסביר החוות דעת על פי אותו עיקרון: שם הדין שנאמנת, משום שכל מה שאסרה על עצמה לפני זה לא היה מדין נאמנות אלא מדין "שוויא נפשה חתיכא דאיסורא". אך בנידה האיסור הוא מדין נאמנות, ולכן לא מועילה אמתלא.

וכך מיישב את הקושיה בשולחן ערוך. כאשר אישה אמרה לבעלה 'טמאה אני' – היא נאסרה רק מכח "שוויא נפשה חתיכא דאיסורא", ולכן כאשר נותנת אמתלא לדבריה – נאמנת, משום שאף על פי שיש לה נאמנות של עד אחד, כיון שלא הוחזקה – יכולה לחזור בה מדבריה. מה שאין כן כאשר הוחזקה בשכנותיה על ידי לבישת בגדי נידה – נחשב הדבר כאילו העידה בבית דין, ומשום כך – אינה יכולה לחזור בה מדבריה על ידי אמתלא.

לעומת זאת, בדין הטבח שאסר את החתיכה – החתיכה מצד עצמה היא בחזקת היתר. מכיוון שכל בהמה, משנשחטה – הותרה. אך יש לו כח, כבעל החתיכה – לאסור את החתיכה על כל העולם. ולכן כאשר יש אמתלא טובה – הוא אף יכול לחזור בו מדבריו הראשונים, משום שכל כוחו נובע מכח "שוויא נפשה חתיכה דאיסורא".

ו. הבנת מחלוקת החוות דעת והש"ך

ההבדל בין תירוץ החוות דעת, לתירוץ הש"ך הוא, שלפי הש"ך – גם בהחזקה בשכנותיה על ידי שלבשה בגדי נידה מועילה אמתלא אם תהיה טובה, למשל – אישה שרוצה להסתיר הריונה, שמכיון שאין לה דרך אחרת אלא ללבוש בגדי נידות – נתיר אותה באמתלא. אך כאשר טוענת אמתלא רגילה, אף על פי שבמקרה רגיל היינו מקבלים אותה – כאן לא נקבל, משום שאם כדבריה, הייתה צריכה לעשות אמתלא יותר פשוטה, ולא להחזיק את עצמה על ידי מעשה. וכך הוא יסביר גם בהלכות שחיטה: שם לא היה לטבח דרך אחרת, אלא עשות שינוי בגוף החתיכה. ויוצא לפי דבריו, שאין בעיה עקרונית בנתינת אמתלא בעושה מעשה, אלא שצריך אמתלא ממש טובה למה עשה אותו.

לעומתו, החוות דעת אומר שכאשר אישה לובשת בגדי נידה אין לה שום יכולת לחזור בה מדבריה. משום שכיוון שהוחזקה הרי היא כעד שמסר עדותו בבית דין, ושוב אינו יכול לחזור בו. מה שאין כן כאשר רק אמרה טמאה, וכן טבח העושה מעשה בחתיכה, שהאיסור שם חל רק משום "שוויא נפשה חתיכה דאיסורא" – ממילא יכולים לחזור בהם. לפי דבריו, בלבישת בגדי נידות יש בעיה עקרונית – שעל ידי מעשה זה מוחזקת כרואה ושוב אינה יכולה לחזור בה כלל.

ואפשר להטעים ולומר, שנחלקו בגדר הנאמנות שהתורה נתנה לעד. הש"ך סובר, שמכיוון שאנו רואים שהתורה נתנה נאמנות לאדם מסויים – התורה **סומכת על אמירתו לקבוע את המציאות**, כלומר – שהיא נתנה לו כח נאמנותי. ומכיוון שהתורה נתנה נאמנות לאדם, ממילא כאשר בא העד, ואפילו הוחזק או העיד בבית דין, ואומר לנו שדבריו הקודמים לא היו נכונים – הדבר תלוי באם נותן אמתלא טובה לפשר שינויו. ואם ייתן אמתלא טובה לשינויו – נאמין לו, משום שכל מה שהוא קובע לנו שהמציאות היא כך, זה על פי דבריו. וכאשר בא וסותר את דבריו, שוב אין עניין להעמיד שכך היא המציאות, מכיוון שהעד מעמיד את דבריו הקודמים באור אחר – ומילא מאמינים לו, כיוון שיש בידו נאמנות שהתורה נתנה לו. מה שאין כן לשיטת החוות דעת, שמבין שכאשר העדות נאמרה בבית הדין - שוב אין יכול העד לחזור בו, הוא יסביר שכאשר העד העיד בבית הדין – יש **כח דיני** להגיד שכך היה, מצד שהתורה נתנה כח לעד להעיד. אך לאחר שאמר העד את דברו, שוב אין כח בידו לחזור, מכיוון שכך נמסר לבית דין בכח העדות – כך נקבע, ואין לעד עוד יכולת לסתור את הכח הזה, על ידי אמירה המשנה את משמעות הדבר, מפני שכח העדות – לא יכול עוד להשתנות.

ז. דברי השב שמעתתא

השב שמעתתא חולק על היסוד בו השתמש החוות דעת, שעד אחד לא יכול לחזור בו אחרי שהעידו עליו בבית דין.

שיטת חכמי פרובניצא

השב שמעתתא מביא מקרה לגבי אבא שנשבע שקידש את בתו, ולאחר מכן היא התקדשה לאחר, ונתן האב אמתלא לדבריו שקידשה לאדם אחר לפני כן, ונחלקו הראשונים, האם לקבל את נאמנות האב במקרה זה. דעת מקצת חכמי פרובניצא היא, שהאב אינו יכול לחזור מדבריו הראשונים. וטעמם עימם, מהגמרא שהובאה לעיל¹³⁴ שסוקלים את הבת על פי עדות האב, ומשמע שעדותו עדות ואינו יכול לחזור מדבריו הראשונים לעולם. מה שאין כן נאמנות האישה, שיכולה לחזור מדבריה על פי אמתלא, כיוון שכל נאמנותה היא מדין שוויא נפשה חתיכא דאיסורא".

שיטת החולקים

ויש שאומרים¹³⁵, שאמתלת האב תועיל.

השב שמעתתא מוכיח מסוגייתנו, שאף כאשר יש נאמנות מדין עד אחד - מועילה אמתלא. שהרי נפסק שנאמנת באמתלא, אף על פי שאישה נאמנת מן התורה, כנדרש מהפסוק "וספרה לה". ואם כן מוכח, שאף על פי שנתנה התורה נאמנות לאישה - נקבל אמתלא שתגייד. והסביר על פי זה את מהלך הגמרא, שכאשר שאל שמואל את רב האם תועיל אמתלא, התכוון האם יש לחשוש ולא לקבל את האמתלא, כיוון שנאמנת מהתורה, ולומר לה - יש מים בנהר, לכי וטבלי - כהסבר הר"ן בשאלת שמואל. ותירוצו רב הוא, שאף על פי שהתורה האמינה לאישה ולאב בבתו, אין נאמנות זו דומה לגמרי לנאמנות שני עדים. שנאמנות שני עדים לאחר שניתנה בבית הדין שוב אינה מתבטלת, ולעומת זאת נאמנות של עד אחד שונה בעניין זה, שיכולה להתבטל על ידי אמתלא, אפילו לאחר שהוחזקה בשכנותיה, או בבית דין.

יוצא מדברי השב שמעתתא אלו, שחולק על דברי החוות דעת שעד אחד לא יכול לחזור בו אחרי שהעיד. וכדברים האלה מקשה הרב עובדיה¹³⁶ שיש רמ"א הכותב במפורש, שאבא שהעיד על בנו שהוא ממזר, שיכול לחזור ולהעיד שהוא בנו על ידי אמתלא, וזאת משום שנשתנה כח עד אחד - שיכול לחזור בו אפילו

¹³⁴ קידושין ס"ג

¹³⁵ בעל העיטור אות ק' דף ע"ט ע"ב

¹³⁶ טהרת הבית עמ' ר"ו

מול חזקה ועדות, מכח שני עדים – שאינם יכולים לחזור בהם אחרי שהעידו או הוחזקו.

נשאר לשב שמעתתא לבאר את החילוק, שבאמרה 'טמאה אני' נאמנת לחזור על ידי אמתלא, ובהחזקה בשכנותיה – אינה נאמנת. מסביר השב שמעתתא על פי הבית שמואל¹³⁷ שהחילוק הוא בין אמירה, שאפשר לחזור אחריה, להחזקה בשכנותיה – שאחרי שהחזקה זה דבר מוחלט שאין חזרה אחריו. כך הוא אומר גם לגבי דבר שהחזק שלושים יום, שאין לאחרי חזקה, ומשמע שסובר שאין אחריה חזרה לעולם.

בתשובת פני יהושע חלק על דעת הבית שמואל, ולשיטתו מועילה אמתלא גם לאחר שהחזק הדבר שלושים יום. ובאמת שיטת השב שמעתתא בשם הבית שמואל קשה: מדוע אין אפשרות לחזור מאמתלא אם הדבר הוחזק? וניתן להסביר את שיטתו, שחזקה זה כח שנקבע על פי הנהגת המציאות, כלומר – איך העולם מחזיק את הדבר. ואם העולם מתייחס לדבר כאיסור, שוב לא יועיל שתסביר, כי כך תופסים את זה, וממילא נקבע את ההסתכלות הזאת כדבר שאי אפשר לעקור אותו.

הסבר השב שמעתתא לשיטת חכמי פרובניצא

שיטת חכמי פרובניצא עומדת בסתירה עם נאמנות האישה מ"וספרה לה", שרואים שמועילה אמתלא. מבאר השב שמעתתא את שיטתם¹³⁸, שהם סוברים שכל הנאמנות שהאישה קיבלה מהפסוק "וספרה לה", היא רק לעניין ספירת שבעה נקיים – אז היא לא בחזקת טומאה, ולא בחזקת טהרה, ושם התורה האמינתה לספור על פי עצמה. אך באמירת 'טמאה אני' – אינה נאמנת, מפני שבכך רוצה לצאת מחזקת טהרה, ולזה אין לה כח, אלא מדין "שוויא נפשה חתיכא דאיסורא". וממילא מובן, שיכולה לחזור בה על ידי אמתלא, משום שאין כאן נאמנות כלל. אך כאשר התורה האמינה לעד אחד באיסורין, כאב לבתו – שוב אינו יכול לחזור בו על ידי אמתלא לעולם.

¹³⁷ עפ"י ב"ש אהע"ז ס"ט סק"ב. שבט הלוי קפ"ה ג'
¹³⁸ על פי מה שמבאר באורך בפרק י"ט

ישנה דרך נוספת להבין את שיטת חכמי פרובניצא, והיא על ידי הבחנה בין איסורי ערווה, לשאר איסורים.

יש מקום לעשות הפרדה בין הדיון בו עסקו חכמי פרובניצא, לסוגיית אמתלא בנידה. התורה האמינה לאבא לגבי בתו, ונתנה כח אף להרגה על פי עדותו. כח זה הוא כח שניתן בדרך כלל לשני עדים, ולאבא נתנה התורה כח מיוחד להעיד לבד. משום שהאב מחליף שני עדים, ממילא דינו השווה לדין שני עדים: מה הם אינם יכולים לחזור בהם על פי אמתלא, אף הוא אינו יכול לחזור בו על פי אמתלא. מה שאין כן באישה נידה, וכן בשאר איסורים, כטבח שנתן סימן בחתיכה – הנאמנות היא בפני עצמה, שהאמינו חז"ל לאדם, שם לא האמינו לו מצד שני עדים, וממילא גם הדין יהיה שכאשר אמר משהו, הוא יכול לחזור בו.

וניתן להוסיף ולומר, שבאיסורים – אין כאן עדות כלל, אלא התנהלות חיים של נאמנות. שאם לא תאמין לחברך, כיצד נוכל לאכול אצל חברנו. וכן באישה – התורה האמינה לה, מפני שאחרת לא יכולנו לחיות ולתפקד עם האנשים סביבנו. וממילא לא הצריכונו בכל פעם ללכת לבית דין, מפני שכיצר אפשר להתנהל כך?

מה שאין כן בעריות, שם אין זה עניין של תפקוד החיים אלא דין שהתורה האמינה לשני עדים, לספר לו על מציאות לגבי אחרים, ולהחיל עליהם עונשים. ונאמנות זו היא רק בשני עדים, ועל ידי בית דין – מפני שזה לא דבר שאני יכול להחליט, אלא זהו כח שניתן לבית הדין על פי דיני תורה, להעניש את האדם. וממילא כאשר הגיעו לבית דין, יש את החלות של העדות שלהם ושוב אינם יכולים לשנותה. וכן כאשר האמינה התורה לעד הזה – היא האמינה לו כשני עדים, והאופן של שני עדים צריך להיות דווקא בבית דין.

¹³⁹ בספר נחל קדומים, משיעורי הגרז"ן זצ"ל עמ' 180, ובספר יושב אוהלים לגר"י אריאל שליט"א, עמ' 193.

ז. סיכום

הגמרא מסתפקת האם אומרים אמתלא באישה שאמרה טמאה אני, ופוסקת שגם באישה מקבלים אמתלא וכן נפסק בטור ובשולחן ערוך. הגמרא אומרת שאם בעל בא על אשתו כשהוחזקה נידה בשכנותיה – שלוקה, ומכן למד הרמב"ן ששם אמתלא לא מועילה. הטור תמה עליו, אך בשו"ע פסק כרמב"ן. ה"ז הביא את שיטת המהר"ל ממנה יוצא שאף אם אמרה בשכנותיה – טמאה, משום שהוחזקה כך בפני רבים. ה"ז מביא את תשובת הרמ"א לגבי החזיקה עצמה נידה מחשש עין הרע, ותמה למה לא מסביר גם הוא כמהר"ל.

לגבי פסיקת השולחן ערוך את דברי הרמב"ן, מביא הש"ך סתירה מסימן א', שם נפסח שטבח שסימן חתיכה כטריפה, נאמן באמתלא, ומסביר ששם אי אפשר אחרת, לעומת לובשת בגדי נידות שיכולה אחרת. החוות דעת מסביר את החילוק, ששם ובאמירת אישה – זה כח של "שויא נפשה חתיכא דאיסורא", לעומת אישה שהוחזקה, שם יש כח של נאמנות עד כאשר הוחזק, שלא יכול לחזור בו. השב שמעתתא חולק על דעת החוות דעת ואומר שעד אחד יכול לחזור בו, ומה שבהוחזקה לא יכולה לחזור בה הוא מכח "יוחזק". הוא מביא את דעת חכמי פרובניצא שסוברים שעד אחד לא יכול לחזור בו אפילו שלא בפני בית דין.